

Ole Togeby *

Hvad er betydning?

Abstract

In the same way as Descartes defined body and soul, linguistic expression and meaning can be defined as extensive and divisible and as inextensive and indivisible respectively. Linguistic meaning is analysed in a model containing 1) the situation or scene of communication, 2) the physical utterance act, 3) the inextensive thought which is what the utterance counts as, and 4) the situation that the thought is a representation of. The thought is inextensive in time and space, but organized in a logical hierarchy of conceptual meaning included in propositional meaning, included in informational meaning, included in interactional meaning. Such a model of linguistic meaning makes it possible to make a functional analysis of, among other things, the overwhelming amount of monosemiation of the almost always polysemic lexemes of language.

1. Det udstrakte og det uudstrakte

‘Betydning’ eller ‘mening’ er noget vi oplever, noget der ses indefra, på grundlag af noget derude, som er der, og som vi sanser og oplever. Det er det skel som i sprogvidenskaben kaldes **indhold** og **udtryk**. Det er det samme skel som der i filosofien er tradition for at kalde sjæl og legeme. Descartes beskriver det således:

Sjette Meditation, 33. ”Ved denne undersøgelse vil jeg indledningsvis sige, at der er stor forskel mellem sjæl og legeme, eftersom legemet af naturen altid kan deles, medens sjælen er udelelig. For når jeg betragter sjælen d. v. s. mig selv, for så vidt som jeg kun er en tænkende ting, så kan jeg ikke skelne mellem forskellige dele, men opfatter mig selv som værende kun én ting, -og tilmed en hel ting. Og selv om hele sjælen synes at være forenet med hele kroppen, så konstaterer jeg, at der ikke forsvinder noget af min sjæl, selv om en fod, eller en arm eller en anden legemsdel skilles fra kroppen. Og det at ville, at sanse, at begribe

* *Pr. Dr. Ole Togeby*
Institut for Nordisk sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
DK-8210 Aarhus N
E-mail: norot@hum.au.dk

etc. kan strengt taget ikke siges at være sjælens dele, for det er en og samme sjæl, som er i funktion, hvad enten jeg vil noget, sanser noget, eller begriber noget. Men det er noget ganske andet med legemlige eller udstrakte genstande, for jeg kan ikke forestille mig en eneste af dem, som bevidstheden ikke kan dele op, og som jeg altså opfatter som delelig. Hvilket er tilstrækkeligt til at få mig til at indse, at menneskets sjæl er fuldstændig forskellig fra kroppen, hvis jeg ikke allerede ad anden vej havde fået det at vide.”

Anden meditation, 9. ”Men hvad er jeg da for noget? En tænkende ting. Men hvad er da en tænkende ting? Det er noget, der tvivler, begriber, hævder, benægter, som vil et eller andet, som ikke vil et eller andet, som også har forestillingsbilleder, og som sanser. Det er slet ikke så lidt, hvis alle disse egenskaber indgår i min natur. Og hvorfor skulle de ikke gøre det? Er jeg ikke stadigvæk den selv samme, der tvivler så at sige på alt, som ikke desto mindre begriber visse ting, som hævder, at kun det og det er sandt, som benægter sandheden af alt andet, som gerne vil erkende flere sandheder, som ikke vil bedrages, som forestiller sig mangt og meget, ofte endog imod sin vilje, og som tillige sanser mange ting ved hjælp af legemets organer?” (Descartes 1641/1966: 191, 142)

Dette er på mange måder en god og brugbar beskrivelse af udtryk (sproglige handlinger eller spor efter dem: tegn, tale og skrift) og indhold (mening, betydning, tanker) i den sproglige kommunikation. Det sproglige udtryk er altid manifest, udstrakt og deleligt, mens tankerne om indholdet er latente, uudstrakte og udelelige. Udtrykket er objektivt dvs. observatøruafhængigt, alle der undersøger udtrykket, når til den samme beskrivelse. Tanker derimod er både objektive og subjektive, objektive som processer i hjernen, og subjektive som sansindtryk, oplevelser og bevidsthed, som er observatørafhængige: jeg kan ikke læse dine tanker. Udtrykket (som er lettest at beskrive i form af talehandlinger, fordi skrift blot er sporene efter handlinger i tid) er altid individuelt; der er kun en der taler. Og når to taler i munden på hinanden er det netop to individuelle taler, og ikke en fælles tale. Indholdet derimod er et fælles projekt, dvs. når den ene taler, får alle der hører på det, inklusive taleren, de samme tanker inde i deres hoveder. Som Descartes skriver: det at tænke er bl.a. at hævde og benægte, to begreber som kun giver mening i en dialog, tanker forudsætter andre bevidstheder som tænkeren er i dialog med. Det er om disse sager denne artikel skal handle. Forskellen på det sproglige udtryk, sproghandlingerne, og det sproglige indhold, tankerne, kan beskrives i følgende skema:

HANDLINGER	TANKER
manifeste, dvs. til at se eller høre i kommunikationssituationen, udført af afsenderen	latente, dvs. ikke til at se eller høre, men tænkt af både afsenderen og modtagerne
rå fysisk realitet i tid og rum	både fysisk realitet og intentionalt fænomen, dvs. rettet mod noget andet end sig selv, repræsentation af noget
objektive, dvs. observatøruafhængige	både objektive og subjektive, dvs. observatørafhængige
sammenkædning af sekvenser i tid til en kæde	en simultan udelelig helhed i et logisk hierarki
sekventielt ordnede med enheder på forskellige niveauer af forskellig udstrækning	hierarkisk ordnet helhed med figur og grund som figur på en baggrund
individuelle	kollektive, dvs. repræsentationer af det samme hos alle parter
forholdet mellem helhed og dele bestemt ved kompositionalitet	forholdet mellem helhed og dele bestemt ved funktionalitet

2. Det delelige sproglige udtryk

At udtrykket er udstrakt og deleligt i tid (og i skrift også i rum), er en af sprogvidenskabens forudsætninger. Det kan belyses af følgende kæder af af kommunikerende personers replikker i en samtale:

A: *Kommer du så? Vi spiser.*

B: *Det forsøger jeg.*

ytringer	sætninger	sætningsled	ord	morfer	
den enes replik (opfordring)	spørgsmål	verbal + subjekt + adverbial	rod + fleksiv	<i>komm</i>	
			pronomen	<i>du</i>	
		begrundelse	subjekt + verbal	adverbium	<i>så</i>
				pronomen	<i>Vi</i>
	den andens replik (bekræftelse)	deklarativ	objekt + verbal	rod + fleksiv	<i>spis</i>
				pronomen	<i>er</i>
subjekt			præfix + rod + fleksiv	<i>Det</i>	
			pronomen	<i>for</i>	
				<i>søg</i>	
				<i>er</i>	
				<i>jeg</i>	

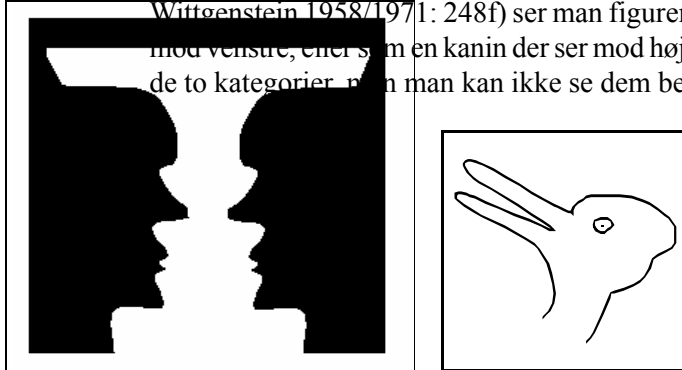
Forholdet mellem helhed og del er på den sproglige interaktions manifeste udtryksside bestemt alene ved kompositionalitet: helheden er lig med summen af delene og måden de er kombineret på: et ord består (i tid) af rækken af morfer som indgår i det, en sætning består af summen af ord som den er komponeret af, ytringen består af summen af de sætninger som den er konstrueret af, og interaktionen af summen af ytringer (taleture) som den er sammensat af (Partee 1984).

3. Den udelelige betydning

Hvad indhold, betydning, mening eller tanker egentlig er, har sprogvidenskaben derimod underligt nok ikke beskæftiget sig særlig meget med, men i psykologien har man beskrevet at tanker er helheder: gestalter. Den første bestemmelse er at den tanke man får ved at sanse et eller andet, altid er en figur med form og dele på en baggrund af uformet materiale. Når man ser på nedenstående billede (en rekonstruktion af

Rubins profilvase, Gade 1997: 177ff), ser man enten en hvid vase på en sort baggrund, eller to sorte profiler på en hvid baggrund. Man kan kippe på et øjeblik mellem den ene og den anden tanke, men man kan ikke have begge tanker på en gang.

Den anden bestemmelse af gestalter er at det man opfatter som figuren, altid opfattes som noget. På det følgende billede (Wittgensteins kaninand, Wittgenstein 1958/1971: 248f) ser man figuren enten som en and der ser mod venstre, eller som en kanin der ser mod højre. Man kan kippe mellem de to kategorier, men man kan ikke se dem begge på en gang.

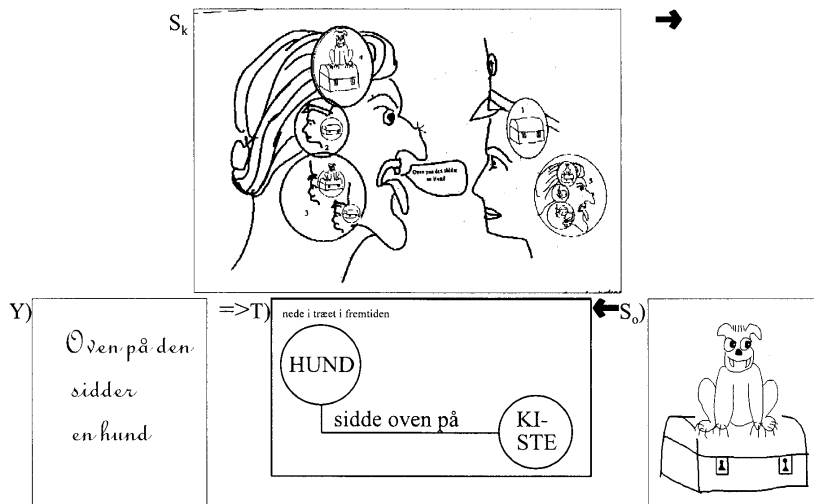

De tanker man får ved at høre en anden tale, dvs. de sproglig ytringers indhold, kan bestemmes på samme måde: de udgør altid en udelelig enhed af en figur på en baggrund, og figuren opfattes altid som noget, dvs. som hørende til en kategori.

4. Kommunikationens elementer

Som jeg har talt om det her, er betydning kun noget der eksisterer i kommunikationssituationer; betydningen er således ikke i lydsvingningerne eller i skriftens blæk eller tryksværte, betydningen er inde i hovederne på dem der taler eller skriver sammen. Med til bestemmelsen af begrebet betydning hører derfor 1) en kommunikationssituation med afsender og modtagere (S_k), 2) et udtryk, den ytre sætning (Y), som er den begge parter opfatter som figuren der træder frem på baggrund af resten af kommunikationssituationen, 3) den tanke som ytringen af sætningen tæller som i parternes hoveder (T), og endelig den situation som tanken er en mental repræsentation af, den omtalte situation (S_o) (Clark 1996: 3-25).

Som et eksempel kan vi tage den situation som beskrives i begyndelsen af H. C. Andersens eventyr *Fyrtøiet*: Heksen har standset soldaten på landevejen og fortalt at det træ der står nærvæd, er hult; hvis han kravler ned i det, kan han fra en stor gang gå ind i et værelse, hvor der står en stor kiste. Og så siger hun: *Oven paa den sidder en Hund*. Elementerne i denne kommunikation kan beskrives således:

Dette billede af betydning er mere differentieret end man finder det hos grammatikere og logikere; de skelner som regel ikke mellem tanken (T) og den omtalte situation (S_0). Mellem de fire elementer i kommunikationssituationen er der nu følgende relationer: For parterne i kommunikationssituationen vil situationen fysiologisk forårsage: → opfattelsen af at ytringen *Oven paa den sidder en Hund* er figuren, mens alt andet er baggrunden. Denne ytring tæller som: => den samme tanke inde i hovederne på samtaleparterne. Fysisk set er tankerne inde i hovedet på soldaten selvfølgelig andre processer end tankerne inde i heksens hoved, men de to tanker er de samme i den forstand at de er repræsentationer af: ← den samme omtalte situation, som i dette tilfælde er en del af kommunikationssituationen; hunden sidder jo faktisk lige neden under det sted hvor de står på landevejen.

Jeg har noteret repræsentationsrelationen som spejlvendt af årsagsrelationen, fordi den situation som en tanke er en repræsentation af, er den situation som ville have forårsaget tanken i tilfælde af sansning. Med andre ord: den tanke som soldaten får inde i sit hoved, når heksen siger *Oven paa den sidder en Hund*, er den samme tanke som han får senere, da han kravler ned i træet og møder hunden.

5. Betydningens hierarki

For denne tanke gælder det at den altid er en kategoriseret figur på en baggrund. Det er nu teorien om funktionel betydning at den tanke som en ytring tæller som i kommunikationen, kan analyseres som bestående af en hel kinesisk æske af figur på en baggrund, der igen er figur på en baggrund, osv. (Dik 1989: 45-68, Halliday 1994).

Den inderste figur i tanken er den konceptuelle mening, relationer mellem kategorier i en mulig verden: HUND PÅ KISTE. Den konceptuelle mening kommunikerer ved hjælp af ordenes rødder (ribbet for endelser), og beskrives i semantikken.

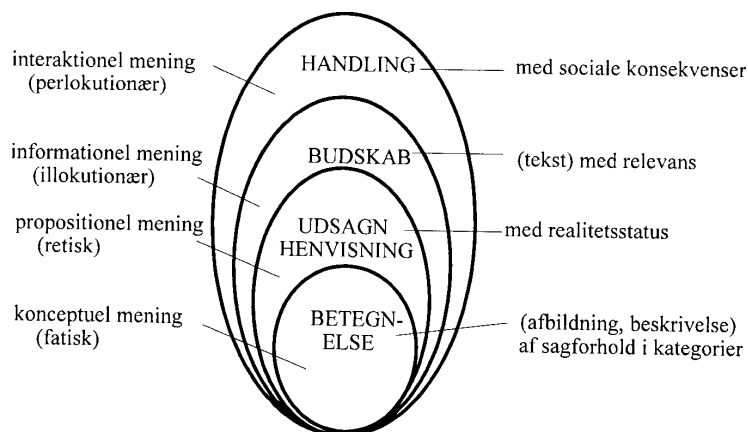
Dette konceptuelle billede er figur på baggrund af de henvisninger (referencer) som heksen laver til den kiste, det rum, og den mulige fremtid som hun har omtalt i det foregående, og det grammatiske arrangement af ordene hvormed heksen gør krav på at ytringen accepteres som et udsagn der er sandt. Hun signalerer til soldaten at det faktisk er sådan 'at hunden sidder på kisten i rummet nedenunder landevejen'. Denne type af betyd-

ning eller mening kan kaldes propositionel mening og er det der er emnet for grammatik og logik.

Den propositionelle mening er figuren på baggrund af den informationelle mening, som er den som afsenderen i hver eneste sætning, med udgangspunkt i noget kendt, forsøger at meddele som noget nyt for modtagerne. Denne mening signaleres ved typen af substantiv- og verbalflexiver og skal være relevant i sammenhængen, eller umiddelbart brugbar for modtagerne. Selv om soldaten ikke umiddelbart kan indse det, er det en brugbar oplysning for ham at 'hunden sidder på kisten', for ellers ville han ikke vide hvad han skulle bruge det forklæde til som han får af heksen, og som han kan sætte hunden på for at pacificere den. Informationel mening beskrives i tekstlingvistik og retorik.

Den informationelle mening er endelig figuren på baggrund af den interaktionelle mening, som er at afsenderen i og med ytringen af sætningen etablerer en bestemt social relation mellem afsender og modtager. I dette tilfælde er sætningen en del af heksens forsøg på at lave en aftale med soldaten om at han får alle pengene hvis han henter fyrtøjet til hende. Den interaktionelle mening signaleres af både rødder, flexiver og ordstilling, og beskrives i pragmatikken.

Den kinesiske æske af typer af mening der er figur og grund til hinanden, kan illustreres med følgende diagram:

Emnet for den samlede sproglære er nu at beskrive hvorledes den ene med nogle handlinger der er udstrakt i tid (for skriften i rum), og som kan deles op i stadig mindre dele: ytring, sætning, sætningsled, ord, morfem, kan dele tanker med kommunikationsparterne, tanker der er uudstrakte i tid og derfor udelelige. Sammenhængen kan vises i følgende diagram, hvor udstrækning vises vandret og det logiske hierarki vises lodret med Austins terminologi (Austin 1955) i kolonnen til højre:

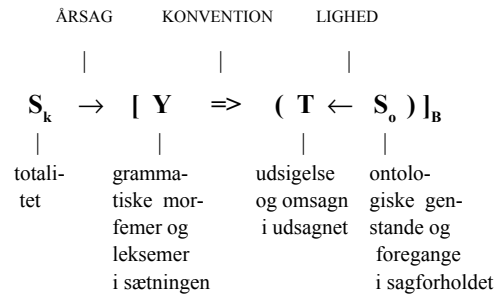
HANDLING						interaktionel funktion
konsekvens	(TEKST)BUDSKAB					informationel funktion
	relevans-signaler	UDSAGN				propositional funktion
		realitets-mar-kører	SITUATION			situationel funktion
	tids-mar-kører		SAGFORHOLD			konceptionel funktion
			GENSTAND	FOREGANG	OMST.ÆNDIGHED	elementer

6. Kommunikeret mening

Sproglig kommunikation (dvs. etablering af fælles tanker hos kommunikationsparterne ved hjælp af sproglige ytringer) må altså beskrives som omfattende fire forskellige elementer forbundet med tre forskellige relationer: Kommunikationssituationen (S_k) forårsager (\rightarrow) hos parterne en repræsentation med en ytring (Y) som figur på baggrund [\dots] $_B$ af situationens øvrige elementer, en ytring der tæller som (\Rightarrow) en fælles tanke (T) der er repræsentation af (\leftarrow) den omtalte situation (S_o).

$$S_k \rightarrow [Y \Rightarrow (T \leftarrow S_o)]_B$$

Det man kalder betydning eller mening, består således af forskellige processer eller relationer, som imidlertid ofte bliver blandet sammen i diskussioner om betydning. Kommunikation indebærer både 1) årsag: sprogbrugernes sansning af kommunikationssituationen og opfattelse af ytringen som figuren, 2) konvention: det at bestemte ytringer i sprogsamfundet tæller som bestemte betydninger, og 3) lighed, det at den tanke som ytringen tæller som, ligner den tanke som sprogbrugeren ville have fået hvis de havde sanset situationen som beskrives. Det er det som Peirce (1894) kalder henholdsvis indeksikal, symbolsk og ikonisk tegn. Min pointe er at de enkelte processer ikke er tegn, men kun elementer af et stykke kommunikation og derfor alle er sider af det vi kalder betydning.

7. Tælle som-mekanismen

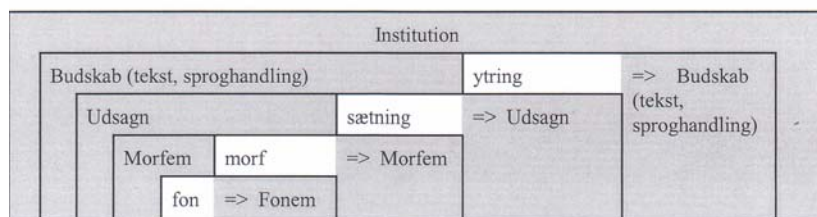
Det forhold som mest adskiller min beskrivelse af betydning fra de gængse, er nok at det efter min mening er sprogvidenskabens opgave at forklare hvorledes det kan gå til at flere mennesker kan få de samme tanker inde i hver deres hoved ved hjælp af sproglige handlinger. Det sker ved hjælp af tælle som-mekanismen. $([Y \Rightarrow T]_B)$ der gør rå, individuel, fysisk adfærd til fælles tanker (dvs. tanker rettet mod det samme).

Denne mekanisme kan man illustrere med et spil som fodbold. Det at røre en bold med sin hånd er altid et fysisk fænomen, det kan være sjovt eller væmmeligt, med vilje eller tilfældigt. Men det at røre bolden med hånden tæller i en fodboldkamp som frispark. Når en spiller har rørt bolden med hånden, fløjter dommeren, og så tager en af de andre bolden med hånden og lægger den på det sted hvor den første gang blev rørt med hånden. Så fløjter dommeren og spillerne rører derefter kun bolden med fødderne og hovedet.

Når flere parter træder ind i et fælles spil (som er et kollektivt afgrænset og struktureret stykke af tiden), bliver alt forvandlet (i deltagernes bevidsthed) skønt intet er ændret (i den manifeste situation) (Bateson 1967, 1970): handlingerne er de samme rå realiteter (fx at røre bolden med hånden); men alt bliver forvandlet i bevidstheden (den grå zone i diagrammet), når den indgår i et spil og accepteres som en social kendsgerning (frispark). Det er ved tælle som-mekanismen at naturen gøres til kultur, men tælle som-mekanismen fungerer kun når der allerede er et fællesskab om reglerne for spillet. Reglerne siger ganske simpelt hvad der tæller som hvad.

Inden for spillet kan man gøre rå realiteter til sociale kendsgerninger. Uden for spillet (når dommeren har fløjtet frispark og inden han har fløjtet det i gang igen) tæller den fysiske handling ikke som noget som helst. Tælle som-mekanismen forudsætter fælles bevidsthed, ikke om den omtalte situation, men om spillet (Searle 1995). Præcis det samme gælder sproget. Ytringen af bestemte lyde tæller kun som middel til kommunikation af tanker, når man spiller sprogpil, dvs. på baggrund af sprogets fælles regler. Når man er inde i sprogspelet, tæller det at puste ud uden noget hæmme i mundhulen som et [h], fx i ordet *h-und*, uden for sprogspelet puster man ud når man trækker vejret.

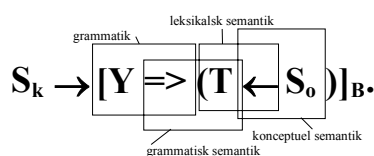
Det forunderlige forhold at mennesker ved hjælp af fysiske handlinger kan dele tanker med hinanden i et sprogfællesskab, kan forklares ved stadige aktiveringer på sprogets fire niveauer af tælle som-mekanismen, som siger: den individuelle sproglige ytringshandling tæller som fælles tanke på en fælles baggrund: $(Y \Rightarrow T)_B$. Ytringen af foner (lyde) tæller som fonemer (sproglyd med adskillelsefunktion) på baggrund af den individuelle sproglige ytringshandling \Rightarrow ; ytringen af et morf tæller som et morfem på baggrund af det udsagn det er en del af: ytringen af en sætning tæller som et udsagn på baggrund af det budskab som den udtrykker, og en ytring tæller som et budskab (tekst, sproghandling) på baggrund af en samfundsmæssig institution som kommunikationen indgår i. Det hele kan fremstilles således:

For hvert niveau gælder det at en eksemplarhandling fungerer som en typehandling på baggrund af typen på det højere niveau. Det vil omvendt sige at typen på det højere niveau kun kan realiseres gennem (rækker af) eksemplarhandling på det lavere niveau. Det er det der kaldes princippet om funktionalitet: en individuel manifest handling på ét niveau (dvs. fon, morf, sætning eller ytring) tæller kun som en social kendsgerning (henholdsvis fonem, morfem, udsagn eller budskab) hvis den har en relevant funktion i forhold til den helhed som den indgår i (henholdsvis morfem, udsagn, budskab (sproghandling) og institution).

8. Sprogets betydningsmæssige underbestemthed

Kommunikationsprocessernes kompleksitet indebærer at betydning må beskrives ud fra flere forskellige synsvinkler, der må behandles i hver sin underdisciplin. Fonetik handler om hvorledes lyde kategoriseres som fonemer der kombineres til morfemer. Grammatik handler om hvorledes kombination af morfemer til en sætning kan tælle som udsagn med sandhedsværdi; grammatisk semantik handler om hvilke typer af tanker ytringer kan tælle som, dvs. at sprogligt formidlede tanker altid handler om hvad der foregår med genstande under omstændigheder. Leksikalsk semantik handler om hvilke kategorier et givet sprog har til at betegne genstande, og hvilke typer af prædikater det har til at beskrive foregange (dvs. tilstande, processer og overgange) i den omtalte situation. Endelig beskriver kognitiv (konceptuel) semantik hvilke træk af virkelighedens situationer sproget har leksikalske betegnelser for og hvilke der grammatikaliseres.

Jeg kan ikke her beskrive alle disse sproglige deldiscipliner, men jeg kan give et enkelt eksempel på en funktionel beskrivelse af betydning: monosemiering. Sproget er ikke en kode hvor leksemerne (leksikalske enheder) svarer en til en til kategorier af genstande (som logikerne forestiller sig det). Næsten alle hyppige ord er flertydige, dvs. at samme bogstavkombi-

nation kan betyde to eller flere forskellige ting, og det indebærer at alle ytringer er betydningsmæssigt underbestemt.

Inden for flertydighed kan man skelne mellem homonymi og polysemi. Homonymi er betegnelsen for at tanken om to forskellige genstande eller foregange tilfældigvis har samme manifeste udtryk, eller mere præcist: at to forskellige morfemer har samme morf som udtryk, fx kaldes både 'et dyr af ulvefamilien' og 'en hundrekroneseddel' for *en hund*.

Polysemi er betegnelsen for det forhold at samme manifeste udtryk i forskellige kontekster kan betegne forskellige ting, eller mere præcist: at samme morfem i forskellige kontekster tæller som betegnelse for to forskellige kategorier eller to forskellige foregange, fx betegner *sidde* 'være placeret med bagdelen hvilende på' i *Oven på den sidder en hund*, men 'være i besiddelse af magten' i *Partiet Venstre sidder på borgmesterposten i 30 kommuner*.

Homonymi er sammenfald i udtrykket af to ubeslægtede indhold, mens polysemi er differentiering af et udtryks indhold i forskellige sammenhænge:

	morf	morfem	kategori
homonymi	<i>hund</i>	1. <i>hund</i>	'dyr af ulvefamilien'
		2. <i>hund</i>	'hundrekroneseddel'
polysemi		<i>sidde</i>	1. 'placeret med bagdelen hvilende på' 2. 'være i besiddelse af'

Homonymer kan tilhøre forskellige ordklasser og opstår som regel i bestemte bøjningsformer af et leksikalsk ord, de er specielle for de enkelte sprog og er ofte resultatet af lydlig udvikling, således at betydningerne kan være helt ubeslægtede, fx: *stol på mig - han sad på en stol; bed for ham - et blomsterbed; hun ler - lavet af ler; på skrå - tygge på en skrå - et gildeskrå*.

Polysemer findes kun inden for samme ordklasse og er mere eller mindre de samme på forskellige sprog: *hunden sad på kisten, fluen sad på væggen, the dog was sitting on the chest, the fly was sitting on the wall*. Betydningerne af polysemer er beslægtede, som regel ved relati-

oner af metafor eller metonymi: *sidde* kan betyde ‘være i besiddelse af’ fordi den der ‘sidder på’ en stol også, i hvert fald for en kortere tid, også ‘besidder’ den.

HOMONYMI	POLYSEMI
to morfemer med samme morf	to betydninger af samme morfem
forskellige ordklasser	altid samme ordklasse
resultat af sammenfald i visse bøjningsformer	altid samme bøjningsform af begge ord
sammenfald resultat af lydlig udviklinger	uafhængig af lydlig udvikling
ubeslægtede betydninger	metaforisk og metonymisk relaterede betydninger

Ud fra et sprogvidenskabeligt synspunkt er polysemi meget mere interessant end homonymi, så her kommer en beskrivelse af i hvor høj grad ordene i sætningen *Oven paa den sidder en Hund* er polyseme.

Betydningsvarianterne af ordudtrykket *på*:

BETYDNING	EKSEMPEL
1. stedet hvor eller hvortil: 'i kontakt med overfladen af' (også semiotisk)	<i>på den anden side af bækken, ud på engen, på cellens overflade, tekst på et verdenskort, på 4. sal, tisse på ilden</i>
2. 'i eller til den funktionelt definerede lokalitet'	<i>indlagt på hospital, være på daginstitution, henne på skolen, ude på køkkenet, dyr på græs</i>
3. tiden hvornår: 'samtidig med et bestemt tidspunkt'	<i>på komiteens møder, tidligt på året, (om fremtidige ugedage:) på mandag</i>
4. tiden hvor længe: 'længere af'	<i>hun læste opgaven på 10 minutter</i>
5. mål: 'med antal måleenheder'	<i>en gruppe på 20 dyr, et tårn på 20 meter, en pige på 5 år</i>
1.a) 'være placeret med bagdelen hvilende på'	<i>hunden sidder på kisten</i>
6. 'i emballage eller medium'	<i>øl på flaske, en opera på cd</i>
b) om dyr med korte ben: 'stå på'	<i>fuglen sidder på grenen, stumperne sidder på cellens overflade</i>
7. 'med noget som grundlag eller udgangspunkt', 'for så vidt angår stude uden ben: 'fåblikket'	<i>Arabiens status på den punkt, på det foreliggende grundlag, på en faldskærm, på køretøjet, på noget, på døren</i>
8. meronymi: 'som hovedaf (position) funktion genitiv)	<i>alle situationer, skrivernes, sidde på skrivebordet, på skrivebordet, komme bag på ham</i>
(tryktafsforbindelse)	
9. grammatisk morfem der ændrer verbets konstruktion og betydning	<i>støde på nogen, se på noget, skrive på bogen, arbejde på sagen, sidde på magten, på borgmesterposten, på flæsket</i>
4. om klædningsstykker: 'passe til'	<i>kjolen sidder godt, slipset sidder skævt</i>
10. grammatisk morfem der angiver rolleledet i en nominal helhed	<i>afgiften på en pakke cigaretter, angrebene på pensionen, navnet på et land</i>
5. i tryktafsforbindelse med præpositionelle adverbium	<i>sidde på, efter, inde, fast, tilbage</i>
11. del af et prædikat med ikke-bestemt prædikat, ofte efter være med tryktafsforbindelse	<i>være på vagt, på slæb, på højskole, på ferie, være på metaadon, på størrelse med, med henblik på, være på vej</i>
12. del af præpositionelle prædikater	<i>pege på, komme an på, stole på, finde på, tage på</i>
13. markør for mådesadverbial	<i>på følgende måde, på dansk, på egen hånd</i>
14. mellem to ens substantiver: flertal	<i>hun læste bog på bog, gang på gang</i>

Og sidde har ca. 5 forskellige betydninger:

9. Monosemierung

Selv om det manifeste udtryk er betydningsmæssigt underbestemt, sker der dog i kommunikationsprocessen altid det at modtagerne beslutter sig til hvilken af betydningsvarianterne de opfatter er på spil i den pågældende ytre sætning. Hvis man satte en maskine til at oversætte *Oven på kisten sidder en hund* ville den således i første omgang producere oversættelser der kombinerede alle ordenes betydningsvarianter med alle de andre ords betydningsvarianter, dvs. $14 \times 2 \times 5 \times 2 = 280$ mulige meninger med udsagnet. I den menneskelige bevidsthed bliver kun en af disse mulige meninger opfattet som udsagnets mening.

Af de 14 mulige betydninger af ordet *på* bliver i forståelsesprocessen betydningerne (3.) (tiden hvornår), og (4.) (tiden hvor længe) udelukket hvis det præpositionelle objekt ikke betegner et 'tidspunkt' eller 'længden af et tidsrum'; og betydning (5.) (mål) udelukkes fordi *kiste* ikke er en 'måleenhed' for hunde. Både betydning (1.), 'placeret i kontakt med overfladen', og (2.), 'i den funktionelt definerede lokalitet' står tilbage som muligheder (fordi *kiste* antages både at kunne betyde 'kasse med låg' og 'anstalt'), og af disse er (1.) den mest sandsynlige.

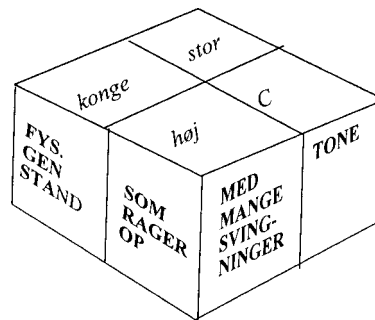
Leksemet *sidde* kan ikke have betydning (4.) 'passe til', hvor det er monovalent, men kan godt have betydningerne (1.a), (1.c), (2.), og (3.). Af disse er (1.a) det der favoriseres når subjektet hører til kategorien 'stort dyr med ben og bagdel', som *hund* gør.

Således kan man som sprogbruger udelukke nogle af substantivrøddernes betydningsvarianter fordi de ikke er kohærente med, dvs. ikke passer til de foregange der indgår i situationen, og udelukke nogle af verbalbetydningerne fordi de ikke er kohærente med kategorierne af de genstande der er tilstede i situationen. Betydningen af det ene ord i udsagnet skal således passe til betydningen af det andet ord for at udsagnet giver mening.

I maskinoversættelsen må man lave et program der først opretter alle 280 mulige meninger og dernæst filtrerer de 279 muligheder fra som ikke er intenderede meninger med sætningen. En sådan filtermekanisme kunne passende bestå i en liste over hvilke kontekster der udelukker, hvilke der muliggør, og hvilke der favoriserer hvilke betydninger af et givet ord. Det er imidlertid givet at den menneskelige hjerne "in real time" ikke kan processere sætningen på denne måde; det ville tage alt for lang tid. Den menneskelige hjerne må snarere foretage monosemie-

ringen på grundlag af helhedens isotopi (Greimas 1966/ 1974, Kallmeyer et al. 1974).

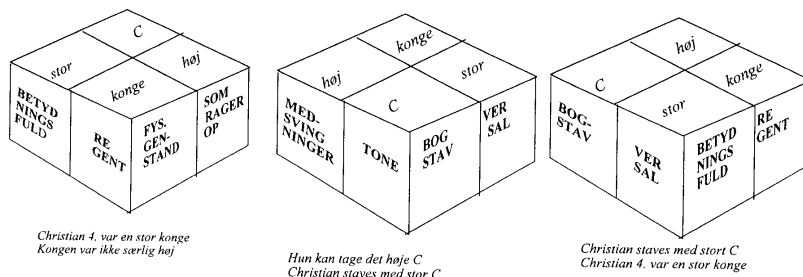
Monosemieringsmekanismen er afhængig af den leksikalske kohærens, dvs. det at foregange (i en bestemt betydning) kræver at deres roller spilles af genstande som hører til bestemte kategorier. Således kræver leksemet *høj* i betydningen ‘som rager op i luften’, fx *Kongen var ikke særlig høj*, at dets subjekt betegner ‘fysisk genstand’, mens det i betydningen ‘med mange svingninger per sekund’, fx *hun kunne tage det høje C*, kræver at det betegner en ‘tone’. Monosemieringen kan illustreres således:

*Kongen var ikke særlig høj
Hun kunne tage det høje C*

Ordet *konge* monosemierer det polyseme ord *høj* til at betyde ‘som rager op’ og ikke ‘med mange svingninger’, og i den anden sætning monosemierer ordet *C* ordet *høj* til at betyde ‘med mange svingninger’ og ikke ‘som rager op’.

Ordet *konge* og ordet *C* er imidlertid også flertydige, men kan hver især entydiggøres af deres omgivelser, således at *konge* sammen med *stor* kommer til at betyde ‘regent’, men sammen med *høj* kommer til at betyde ‘fysisk genstand’, og således at *C* sammen med *høj* betyder ‘tone’ og sammen med *stor* betyder ‘bogstav’. Endelig kan *stor* sammen med *C* betyde ‘versal’ og sammen med *konge* betyde ‘betydningsfuld’:

Monosemieringen i et udsagn består således af at verbalrødderne på grund af den leksikalske kohærens entydiggør nominalerne, og at substantivrødderne samtidig entydiggør verbalerne. Denne gensidige monosemiering kan se ud som en cirkelproces, for hvor begynder man når næsten alle leksemene i et udsagn er polyseme og derfor skal entydiggøre hinanden? Det er da antagelig heller ikke på denne måde den menneskelige bevidsthed arbejder.

Man kan undre sig over hvorledes sprogbrugerne løbende i kommunikationsprocessen monosemierer næsten alle leksemene i udsagnene, som regel uden overhovedet at være klar over at de er mangefold polyseme. Men det forklares når man tager i betragtning at tolkningen ikke blot sker efter princippet om kompositionalitet, men også efter princippet om funktionalitet. Meningen med udsagnet er ikke blot en funktion af leksemernes betydning og meningen med måden de er kombineret på, men også af hvilken funktion meningen med udsagnet har i den tekst som det er et del af, og i den situation som det indgår i.

Når Soldaten står på landevejen og midt inde i heksens replik hører udsagnet *Oven paa den sidder en Hund*, er hans opgave ikke kun at få en helhedsmening ud af delene, men også at få en mening der er relevant i forhold til tekstens helhed, og en mening som hænger sammen med hans aktuelle projekt i forhold til hele situationen, som træet på landevejen jo er en del af.

Man kan også sige det på en anden måde: forståelsesprocessen består ikke kun i en beregning af hvilke tanker ytringens udtryk tæller som [Y => T], men også af hvad udsagnet henviser til og hvorledes den afbilder den del af verden som den henviser til, og som er kendt af sprogbrugerne

uafhængigt af sproget: $(T \leftarrow S_o)$, og også til hvad modtagerne skal bruge teksten til i kommunikationssituationens virkelighed: $S_k \rightarrow [\dots]_B$.

Det er således ikke blot de enkelte leksemers kohærenskrav der er grundlaget for monosemieringen. Monosemieringen indtræder fordi alle leksemer i et udsagn nødvendigvis må beskrive genstande og foregange der kan indgå i metonymiske forbindelser med hinanden i en situation. I provinser af verdensbilledets landskab hvor der er toner (*det høje C*), er der også svingninger per sekund, men ikke (nødvendigvis) noget der rager op i luften; i situationer med bogstaver (*staves med stort C*) er der også versaler og minuskler, men ikke betydningsfuldhed; i situationer med højdeforskelle (*kongen var ikke særlig høj*) er der også plads til forskellige fysiske genstande, men ikke til regenter og undersåtter.

Provinser af en bevidsthedsverden med foregange og genstande der står i metonymisk forhold til hinanden, kaldes isotopi, dvs. bevidstheds-elementer der hører hjemme 'samme sted' i verdensbilledet. Isotopien er normalt fastlagt før tolkningen af det enkelte udsagn begynder, og styrer forståelsesprocessen således at sprogbrugeren slet ikke opdager at de udsagn der indgår i udsagnet, er polyseme.

Når man i sproglæren inddrager både den verden udsagnene henviser til, og den virkelighed udsagnet fungerer i, ophører monosemieringsprocessen at være et mysterium. Monosemieringen på grundlag af lokal kohærens og global isotopi i teksten er således netop den funktionelle grammatiks emne.

10. Litteratur

- Austin, John (1955/1975). *How to do Things with Words*. Cambridge: Oxford University Press. Dansk oversættelse ved John E. Andersen og Thomas Bredsdorff (1997). *Ord der virker*. København: Gyldendal.
- Bateson, Gregory (1967). Style, Grace and Information in Primitive Art. In Bateson, Gregory (1973). *Steps to an Ecology of Mind*. London: Granada Publishing. 101-125.
- Bateson, Gregory (1970). Form, Substance and Difference. In Bateson, Gregory (1973). *Steps to an Ecology of Mind*. London: Granada Publishing. 423-440.
- Clark, Herbert H. (1996). *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Descartes, René (1641/1966). *Meditationer*. Med indledning, oversættelse og noter af Povl Dalsgård-Hansen (1966). *De store tænkere. Descartes*. København: Berlingske Forlag.

- Dik, Simon C. (1989). *The Theory of Functional Grammar*. Part I. *The structure of the clause*. Dordrecht: Foris.
- Gade, Anders (1997). *Hjerneprocesser. Kognition og neurovidenskab*. København: Frydenlund.
- Greimas, Algirdas Julien (1966/1974). *Strukturel semantik*. København: Munksgaard.
- Halliday, M. A. K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Kallmeyer, Werner et al. (1974). *Lektürekolleg zur Textlinguistik, Band 1. Einführung*. Frankfurt a. M.: Athenäum.
- Partee, Barbara H. (1984). Compositionality. In Landman, Fred & Veltman, Frank (eds.) (1984). *Varieties of Formal Semantics*. Dordrecht: Foris. 281-311.
- Peirce, Charles Sanders (1894). What Is a Sign? In Peirce, Charles Sanders (1998). *The Essential Peirce*. Vol 2. 1893-1913. Ed. by The Peirce Edition Project. Bloomington: Indiana University Press.
- Searle, John R. (1995). *The Construction of Social Reality*. Harmondsworth: Penguin.
- Wittgenstein, Ludwig (1958/1971). *Filosofiske undersøgelser*. Oversat af Jes Barsøe Adolphsen og Lennart Nørreklit. København: Munksgaard.